

HISTORY

Вплив історичного краєзнавства на формування критичного мислення у здобувачів історичної освіти

О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина

Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків
Corresponding author. E-mail: olga.kashaba@ukr.net shcheririna63@gmail.com

Paper received 29.05.21; Accepted for publication 16.06.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-254IX46-06>

Анотація. У роботі розглядається вплив історичного краєзнавства на формування творчого потенціалу студентів-істориків. Система сучасної гуманітарної освіти має орієнтуватися на формування особистості, здатної транслювати культурні цінності, норми, ідеали, форми відтворення національно-культурного світу, сприяти формуванню міжетнічних толерантних відносин. Історичне краєзнавство як складова гуманітарної історичної освіти сприяє активізації творчого потенціалу здобувачів освіти, розкриває їх різнобічні можливості, створює умови для задоволення особистих та суспільних інтересів, виховує громадянські компетентності. Автори статті зробили спробу узагальнити вже існуючий досвід вітчизняних краєзнавчих студій, проаналізувати основні напрями досліджень та методи їх пізнання, а також розкрити можливості історичного краєзнавства в процесі активізації творчого потенціалу здобувачів освіти, в першу чергу – студентів-істориків. Під час підготовки майбутнього фахівця-історика дисципліни краєзнавчого спрямування відіграють визначну роль. Їх впровадження є не лише одним з етапів теоретичної підготовки здобувачів освіти, а і результатом практичної орієнтації під час підготовки до практичних занять, самостійної творчої діяльності, індивідуальної, пошуково-дослідної роботи, а також у період проходження виробничої та педагогічної практики. Дисципліна «Історичне краєзнавство» в цьому процесі відіграє значущу роль. Вивчення історії рідного краю перетворюється із методичного прийому в загально педагогічний принцип і створює підґрунтя для формування глибоких фахових знань, історичного мислення, сприяє творчому осмисленню досвіду, напрацьованого краєзнавцями різних регіонів України.

Ключові слова: історичне краєзнавство, гуманітарна освіта, історична освіта, творчий потенціал.

Провідною тенденцією освіти України XXI ст. є відродження національної духовності, формування у молоді громадянських компетентностей, виховання любові до Батьківщини і, як результат, визначення самоцінності молоді особи, її потреби в здатності бути моральним суб'єктом – людиною.

Сьогодні, як ніколи українському суспільству потрібна іманентне представлення власного історико-культурного надбання у світі. Історична строкатість та територіальна різнобарвність нашої держави вимагають глибокого та системного аналізу складного і тривалого процесу історичного розвитку кожного окремого регіону. Подібні ретроспективи регіональної специфіки супроводжуються накопиченням значного фактичного історико-краєзнавчого матеріалу, а також його презентацією широкому загалу.

В основі сучасної освіти (в першу чергу, гуманітарної, історичної) мусять вибудовуватися відповідні підвалини для формування людини-громадянина, які сприяють розкриттю її творчих можливостей, задоволенню особистих та суспільних інтересів. Отже очікуваною стає роль історичної освіти. Вона повинна сприяти формуванню стійких знань і певних системних уявлень, що дозволяють осмислювати і проводити аксеологічний аналіз багатомістової минушині, оцінювати процеси державотворення, закономірності і тенденції внутрішнього історичного розвитку в загальноукраїнському і регіональному контекстах. На історичне краєзнавство, як складову історичної освіти, покладене завдання відроджувати національну пам'ять, зміцнювати та активізувати національну свідомість і духовність на локально-регіональному рівні. Це у свою чергу, дозволить формувати у кожного громадянина почуття бережливого ставлення до ми-

нушини свого народу, пам'яток історії та культури, свідомо осмислювати історію своєї держави, рідного краю, «малої Батьківщини», примножуючи скарбницю історико-культурної спадщини [8].

У сучасних умовах розвитку освіти історичне краєзнавство варто розглядати як важливий педагогічний засіб у моральному «естетичному й патріотичному вихованні молоді». Воно є невід'ємною складовою історичної освіти як у загальноосвітній школі, так і у закладах вищої освіти. Дослідження історії рідного краю, спостереження та історія повсякденності мікро-соціуму, виводять здобувачів освіти за межі шкільного класу чи студентської аудиторії, сприяють розширенню їхнього світогляду, сфери інтересів, розвивають спостережливість, спонукають до вдумливого ставлення до суспільних явищ. Адже, краєзнавство дозволяє конкретизувати загальне, робити його образним, емоційним, усвідомленим. Саме тому в освітньому процесі пріоритетне значення мають не тільки освітньо-виховні складові історичного краєзнавства, а й навички його наукового дослідження, які потрібно прививати здобувачам освіти. Це допоможе встановлювати взаємозв'язок між загальноісторичним та місцевим матеріалом. Отже, напрацювання та удосконалення методики історико-краєзнавчих досліджень є і залишатиметься актуальним завданням [5, С. 31 – 34].

Соціальна значущість теми полягає в тому, що історичне краєзнавство виконує важливу світоглядно-виховну роль. Історико-краєзнавчі студії стають могутнім засобом виховання патріотичних почуттів, джерелом національної ідентифікації. Дослідження та популяризація історії рідного краю є невід'ємною складовою національної культури та українознавства і проймає все наше суспільство й особисте життя, хоча

не завжди помітно. Адже за рівнем краєзнавчої діяльності та її здобутків можна судити про стан духовності народу, почуття його національної гідності та самоповаги [3, С. 4].

Сьогодні краєзнавча проблематика є надзвичайно популярною. Навіть поверховий аналіз стану сучасної історичної науки в нашій державі, дає підстави стверджувати, що посилений інтерес до локальної тематики, дослідження історії рідного краю, історико-краєзнавчі студії допомагають осмислити, оцінити, порівняти як загально історичний процес, так і територіальну розмаїтість України.

Серед сучасних українських дослідників, науковим осмисленням проблем краєзнавства займаються В. Бездрабко, О. Богдашина, Я. Верменич, В. Горбик, Я. Жупанський, С. Заремба, Р. Маньковська, О. Кашаба, М. Костриця, В. Круль, С. Куделко, П. Скрипник, О. Рябенко та інші. Автори розглядають широке коло питань, які розкривали різнобічні аспекти розвитку історичного краєзнавства. У той же час актуальними залишаються питання методології історико-краєзнавчої роботи, вплив історико-краєзнавчого матеріалу на формування світогляду майбутнього фахівця та активізацію його творчого потенціалу.

Виходячи з вищевикладеного автори статті зробили спробу узагальнити вже існуючий досвід вітчизняних краєзнавчих студій, проаналізувати основні напрями досліджень та методи їх пізнання, а також розкрити можливості історичного краєзнавства в процесі активізації творчого потенціалу та критичного мислення здобувачів освіти, в першу чергу – студентів-істориків.

Розвиток історичного краєзнавства на сучасному етапі потребує підготовки фахівців, що могли б реалізувати нові перспективні напрями. Заклади вищої освіти, що проводять підготовку за спеціальністю 032 Історія та археологія, мають виконувати першочергове завдання – готувати якісно нове покоління студентів-істориків до майбутньої наукової та педагогічної діяльності, ознайомлювати їх з різними формами та методами краєзнавчої роботи, вміннями застосовувати їх на практиці в майбутній професійній діяльності.

У 2020 – 2021 навчальному році в Українській інженерно-педагогічній академії було відкрито набір на перший рівень вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Краєзнавчо-туристична робота». Основний фокус освітньо-професійної програми зроблено на засвоєнні теоретичних знань з історії та археології, формуванні у здобувачів освіти професійних умінь і практичних навичок для організації краєзнавчо-туристичної роботи, розвитку загальних і фахових компетентностей. Спеціалізація ОПП дозволяє здійснювати експертну та практичну діяльність у проблемних полях історичного краєзнавства, країнознавства, туризму та краєзнавчо-туристичної роботи. Якість підготовки здобувачів освіти ОПП «Краєзнавчо-туристична робота» вимагає ретельної, плідної і ґрунтовної підготовки. Саме тому, навчальним дисциплінам історико-краєзнавчого спрямування в освітньо-професійній програмі надається значна кількість кредитів. Ці дисципліни є важливою складовою під час підготовки майбутнього фахівця-історика. Впрова-

дження цих курсів і навчальних дисциплін є не лише одним з етапів теоретичної підготовки здобувачів освіти, а і результатом практичної орієнтації під час підготовки до практичних занять, самостійної творчої діяльності, індивідуальної, пошуково-дослідної, а також у період проходження педагогічної виробничої практики.

Дисципліна «Історичне краєзнавство» в цьому процесі відіграє значущу роль. Вивчення історії рідного краю перетворюється із методичного прийому в загально педагогічний принцип і створює підґрунтя для формування глибоких фахових знань, історичного мислення. Ця дисципліна є нормативною і складається з теоретичної частини – лекційних і практичних занять, а також передбачає проведення історико-краєзнавчої та педагогічної практики.

Лекційні та практичні заняття передбачають різноманітні види діяльності і мають свою структуру, яка складається з низки взаємообумовлених змістовних компонентів. Останні в повній мірі дозволяють розкрити творчий потенціал здобувачів освіти.

Так, діагностична діяльність полягає у вивченні довілля рідної місцевості з притаманними йому особливостями; історії розвитку рідного краю, яка включає в себе різноманітні напрями та періоди.

Орієнтовно-прогностична діяльність полягає у визначенні краєзнавчих цілей, змісту і методики краєзнавчої навчально-виховної роботи за навчальними програмами.

Конструктивно-проектувальна діяльність здобувачів освіти полягає у відборі краєзнавчого матеріалу в підготовці до майбутньої професії – проведенні екскурсій, уроків, виборі методів, прийомів, засобів краєзнавчої роботи.

Організаційна діяльність спрямована на попереднє планування власної поведінки майбутнього фахівця у спільній краєзнавчій роботі, наприклад з учнями, або учасниками туристичних груп, екскурсантами.

Комунікативно-стимулююча діяльність студента-історика полягає у встановленні невимушеного спілкування під час проведення екскурсій, або спілкування з учнями, в основу якого покладено гуманні стосунки, принципи гендерної рівності та толерантне поведіння.

Гностична діяльність спрямована на постійне підвищення рівня фахової майстерності і культури за рахунок краєзнавчої самоосвіти.

Дослідницька діяльність полягає у постійному пошуку краєзнавчого матеріалу для майбутньої професії.

Історико-краєзнавчі студії в великій мірі залежать від ступеню зацікавленості здобувача освіти, це значно посилює результативність пошукової роботи, проведення польових досліджень, збір і зберігання фактологічного матеріалу, володіння методикою проведення наукових пошуків. На сьогоднішній день існують певні напрацювання, апробовані схеми, які є базовими для молодого дослідника. Отже, етапами комплексного дослідження є обов'язковий набір компонентів, без яких не можна досягнути якості. Наприклад, розпочинати будь-яку наукову розвідку потрібно з вибору теми, формування цілей і завдань. Наступним етапом є визначення об'єктів краєзнавчого дос-

лідження і побудова робочої гіпотези. Складно увявити історико-краєзнавчу розвідку без чітко визначеної методики проведення дослідження, велике значення відіграють вміння зібрати, аналізувати і описати матеріал, а також архівувати його, каталогізувати і відправити на збереження. Будь-яке дослідження обов'язково закінчується обґрунтуванням висновків і пропозицій, оформленням, обговоренням та рецензуванням результатів. Важливе значення при організації історико-краєзнавчих досліджень мають апробації наукових результатів, можливість практичного впровадження та розрахунок фактичної ефективності дослідження. Попри важливість і значущість знання базових методів, велике значення має здатність студента-історика відтворювати, накопичувати, фокусувати, передавати нові, самостійні ідеї. Уміння продукувати креативні, неординарні думки, враження, ідеї, мабуть єдиний шлях заглянути в майбутнє свого краю, творити його, намагаючись уникати помилок своїх попередників. Саме тому у навчальному і виховному процесі так важливо відтворювати нові способи мислення, не боятися висувати найнеймовірніші, на перший погляд, судження [1, С. 13].

Історичне краєзнавство досить тісно пов'язано з науковими дисциплінами, що виходять за межі гуманітарних знань. Наприклад, основи математичних знань, данні статистики, соціологічні викладки будуть в нагоді при проведенні досліджень демографічних процесів того чи іншого краю чи окремого населеного пункту. Артефакти, археологічні знахідки, етнографічні матеріали надають повну інформацію тільки при використанні хімічних реактивів, оптичних приладів, антропологічних аналізів, інформаційних технологій тощо. Отже студент-історик повинен знаходитися в постійному творчому пошуку, виходити за межі власної сфери діяльності, не боятися експериментувати, бути критично мислячим, і пам'ятати, що результат пошуку потребує наполегливої праці, великих затрат інтелектуальної енергії. Все це дозволить народитися неординарним, креативним ідеям, нестандартним рішенням, активізуватися творчому потенціалу, зробити нові відкриття [1, С. 13 – 14].

Практика посідає важливе значення у процесі викладання історичного краєзнавства. Вона має специфічні риси і напрями, передбачає тісну комунікацію з оточуючими. Практика сприяє набуттю фахових навичок екскурсовода, студенти-історики навчаються складати екскурсійні маршрути, вчать польовим методам дослідження, а саме: збирають етнографічні матеріали, проводять інтерв'ювання за визначеною проблемою. Велике значення має практична робота з бібліотечними фондами, матеріалами краєзнавчих та етнографічних музеїв, співробітництво з громадськими організаціями, що проводять історичну пошукову та краєзнавчо-туристичну діяльність. Неоціненний досвід набувають студенти-історики під час залучення їх до діяльності обласних відділів Товариства охо-

рони пам'яток історії і культури України [2, С. 291 – 297].

Різноманітність форм краєзнавчої практики виробляє у студентів-істориків навички самостійного мислення і вміння брати на себе відповідальність, закріплення теоретичних знань, прищеплення умінь та навичок самостійного ведення краєзнавчої роботи, ознайомлення з історичними місцями краю, його відомими особистостями, пам'ятками історії та культури. Все це вимагає постійного вдосконалення, самоорганізації, активності, цікавості. Знайомство з різноманітними аспектами життєдіяльності рідного краю спонукають застосовувати такі різновиди логічного мислення як аналітичне, концептуальне, теоретичне, критичне, нелогічне, рефлексивне, візуальне, символічне, пропозиційне, міфічне, метафоричне, аналогічне, конструктивне, ліричне, поетичне, практичне, сфокусоване, конкретизоване, амбівалентне, фантазійне тощо [1, С. 16]. Це у свою чергу дозволить студенту-історик вийти за межі усталених схем і моделей, не звертати увагу на упередження, застосовувати широкий спектр можливостей для сучасного вирішення проблем, винайдення більш актуальних алгоритмів.

Очевидно, що навчальні програми потребують постійного удосконалення методичних підходів, осучаснення, гнучких змін, пристосування до вимог часу. Ці програми повинні відповідати очікуванням стейкхолдерів. Адже репродуктивний рівень під час іспиту, тобто вміння запам'ятати певний набір відповідей на заздалегідь сформульовані питання – це шлях, який сьогодні не сприяє стимулюванню творчого мислення, ініціативності, креативності, неординарності, а відтак не відповідає потребам нашого динамічного часу.

Виклики сьогодення вимагають залучати творчі можливості особистості, активізувати інтелектуальний потенціал здобувачів освіти. Історичне краєзнавство, на нашу думку, є тією навчальною дисципліною, яка дозволяє розкритися широкому спектру можливостей, формувати у студента-історика вміння і навички наукового мислення, громадянські компетентності, виховувати активного громадянина, творця майбутнього свого краю.

Отже, історичне краєзнавство є важливим та ефективним напрямом гуманітарної освіти і виховання. Воно є визначальним чинником залучення здобувачів освіти до вивчення рідного краю, своєї місцевості, забезпечення розуміння зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем. Використання краєзнавчого матеріалу у викладанні історичних дисциплін і практичне застосування набутих знань про рідний край надають широкі можливості для підвищення інтересу студентів-істориків до культурно-історичної спадщини українського народу, активізації творчого потенціалу, формування світогляду і національної гідності молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубко В., Середяк А. Методичні засади підготовки історико-краєзнавця: досвід, перспективи// Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спеціальний випуск III. – Дрогобич, 2017. – С. 9 – 20.
2. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко, А. В. Середяк, Р. Я. Генета та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 304 с.
3. Кашаба О.Ю. Внесок освітян Харківщини в розвиток історичного краєзнавства в 20-х – початку 30-х років ХХ

- ст.: Монографія / О.Ю. Кашаба. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 172 с.
4. Кашаба О.Ю. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // Краєзнавство – 2010. – № 1 – 2. – С. 96 – 104.
 5. Кашаба О.Ю. Феномен історичного краєзнавства в контексті розвитку історичної науки // Краєзнавство. – 2005. – № 1. – С. 31 – 34.
 6. Маньковська Р.В. Суспільнотворча роль освітянського краєзнавства (до 100-річчя від дня народження академіка П.Т. Тронька) // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія». – 2016. – Вип. 51. – С. 131 – 139.
 7. Піскун С.А. Педагогічне краєзнавство в організації навчально-виховного процесу вищої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2067/1/ghdruiohdi.pdf>
 8. Реєнт О., Дмитрук В. Поступ українського краєзнавства // Краєзнавство. – 2015. – № 1 / 2 (90/91). С. 8 – 28.
 9. Франко І. Галицьке краєзнавство // І. Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. К., 1986. – Т.46.
 10. Шинкаренко В.В. Краєзнавство як дієвий засіб патріотичного виховання старшокласників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/60/part_1/46.pdf

REFERENCES

1. Holubko V., Serediak A. *Metodychni zasady pidhotovky istoryka-kraieznavtsia: dosvid, perspektivy*// Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsialnyi vypusk III. – Drohobych, 2017. – S. 9 – 20.
2. *Istorychne kraieznavstvo. Napriamy ta metody istoryko-kraieznavchikh doslidzhen : kurs leksii* / V. Ye. Holubko, A. V. Serediak, R. Ya. Heneha ta in. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2011. – 304 s.
3. Kashaba O.Iu. *Vnesok osvitian Kharkivshchyny v rozvytok istorychnoho kraieznavstva v 20-kh – pochatku 30-kh rokiv KhKh st.: Monohrafiia* / O.Iu. Kashaba. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2009. – 172 s.
4. Кашаба О.Ю. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // Краєзнавство – 2010. – № 1 – 2. – С. 96 – 104.
5. Кашаба О.Ю. Феномен історичного краєзнавства в контексті розвитку історичної науки // Краєзнавство. – 2005. – № 1. – С. 31 – 34.
6. Mankovska R.V. *Suspilnotvorcha rol osvitianskoho kraieznavstva (do 100-richchia vid dnia narodzhennia akademika P.T. Tronka)* // Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Seriiia «Istoriia». – 2016. – Vyp. 51. – S. 131 – 139.
7. Piskun S.A. *Pedahohichne kraieznavstvo v orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu vyshchoi shkoly* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/2067/1/ghdruiohdi.pdf>
8. Reient O., Dmytruk V. *Postup ukrainskoho kraieznavstva* // Kraieznavstvo. – 2015. – № 1 / 2 (90/91). S. 8 – 28.
9. Franko I. *Halytske kraieznavstvo* // I. Franko Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh. K., 1986. – T.46.
10. Shynkarenko V.V. *Kraieznavstvo yak diievyi zasib patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/60/part_1/46.pdf

The influence of historical local lore on the formation of critical thinking in students of historical education

O. Kashaba, I. Shcherbyna

The system of modern humanitarian education should focus on the formation of a person capable of transmitting cultural values, norms, ideals, forms of reproduction of the national-cultural world, to promote the formation of interethnic tolerant relations. Local history as a component of humanitarian historical education contributes to the activation of the creative potential of students, opens their diverse opportunities, creates conditions for personal and social interests, cultivates civic competencies. The authors of the article tried to summarize the existing experience of domestic local history studies, analyze the main directions of research and methods of their knowledge, as well as reveal the possibilities of local history in the process of activating the creative potential of students, especially students of history. During the preparation of the future specialist-historian, the disciplines of local history play a significant role. Their implementation is not only one of the stages of theoretical training of students, but also the result of practical orientation in preparation for practical classes, independent creative activity, individual, research work, as well as during industrial and pedagogical practice. The discipline "Local history" plays a significant role in this process. The study of the history of the native land is transformed from a methodological approach into a general pedagogical principle and creates a basis for the formation of deep professional knowledge, historical thinking, promotes creative understanding of the experience gained by local historians from different regions of Ukraine.

Keywords: local history, humanitarian education, historical education, educational-professional program, creative potential.